

Форми роботи з позакласного читання у спадщині В. О. Сухомлинського

Сучасні підходи до вивчення літератури в школі ґрунтуються на загальній концепції літературної освіти, тобто на філософських, історичних, культурологічних, народознавчих, соціологічних, етичних, психологічних, літературознавчих, естетичних і мовних засадах.

Концепція спрямована на реалізацію завдань, що стоять перед сучасною загальноосвітньою школою як школою формування нового покоління особистостей з високою гуманітарною культурою і громадянською відповідальністю, необхідністю збереження національної ідентичності, духовних ідеалів слов'янства в умовах глобалізації світового простору.

Позакласне читання – важлива ланка літературного розвитку й морально-естетичного виховання школярів. Ця проблема була предметом дослідження багатьох учених-методистів, зокрема І. Збарського, М. Пушкарьової, М. Рибникової, Я. Роткович, Н. Светловловської, М. Снежневської. Дослідники прийшли до висновку, що позакласне читання і самостійне читання не є поняття синонімічні. Самостійне читання – складник позакласного, воно має індивідуальніший характер.

Мета статті – розглянути оптимальні для сучасної школи форми позакласного читання у педагогічній спадщині В. Сухомлинського.

Видатний педагог В. Сухомлинський не стояв осторонь проблеми позакласного читання. Визначивши коло читання для учнів різних вікових категорій, педагог постійно дбав про те, як прищепити любов до книги, як викликати у вихованців потребу в книзі. Він намагався весь навчально-виховний процес у школі спрямувати на те, щоб книга ввійшла в життя учнів «як найголовніша органічна необхідність», щоб і після закінчення школи продовжувалось життя людей у світі книг [1, с. 43]. Як учитель-практик В. Сухомлинський розумів, що це завдання складне. Воно потребує педагогічного такту, терпіння, знань, любові до учнів і великої віри в чудодійну силу слова.

На початку 60-х років учителі-словесники застосовували різноманітні види позакласної роботи, котрі виправдали себе багаторічною практикою: літературні вечори, гуртки, літературні читання й конференції, диспути на літературні, естетичні й моральні теми, літературне краєзнавство, екскурсії, виставки, різноманітні конкурси.

Всі ці види позакласної роботи з літератури як засіб популяризації книги, з метою поглиблення читацької культури школярів, розвитку їхніх творчих здібностей та естетичних смаків використовував у своїй практиці В. Сухомлинський. Пропагуючи книгу, Василь Олександрович намагався не примушувати учня читати, а викликати в нього інтерес до читання, спонукати його читати.

У Павлівській школі постійно діяли виставки книг. У кімнатах для читання регулярно виставляли й поновлювали комплекти художніх книг, журналів, брошур, дитячих хрестоматій з науки й техніки, енциклопедій, науково-популярних книг для дітей різного шкільного віку.

Своєрідним читальним залом, що містив понад 300 книг, так званого «Золотого фонду» була у школі Кімната думки, яка стала для багатьох учнів вогнищем багатого духовного життя. «Найголовніше, щоб кожний юнак, кожна дівчина знайшли книжку, яка б вразила, схвилювала, залишила в душі слід на все життя», – зауважував В. Сухомлинський [2, с. 231].

Василь Олександрович неодноразово висловлював своє ставлення до книжних виставок і списків рекомендованої літератури. На його думку, вони не повинні перетворюватись у самоціль, бо це неминуче приведе до «безкнижності» [3, с. 253]. Під поняттям «безкнижність» В. Сухомлинський розумів не відсутність книг, а формальне, байдуже ставлення до них. «Книжок у бібліотечних шафах може бути багато, але вони, як сплячий велетень, не ввійшли в духовне життя учнів», – пояснював педагог свою думку [4, с. 483], яка є надзвичайно актуальною в наш час, оскільки йдеться про необхідність творчого ставлення до викладання літератури.

У Павлівській середній школі традиційним було загальношкільне свято книги. Проводилося воно напередодні навчального року. До школи приходили діти і їхні батьки. Під час проведення цього свята діти дарували одне одному книги, батьки також дарували дітям книжки. Це загальношкільне свято сприяло тому, що книга для кожного школяра ставала другом і мудрим наставником.

Осередком любові до рідного слова, українського красного письменства була в Павлівській школі Кімната Українського слова. У ній зберігалися твори українських класиків та сучасних письменників. Учні працювали з книгами, мали можливість подумати над долею улюблених героїв.

У 1969 р., виступаючи на нараді з питань дитячої літератури, В. Сухомлинський звернувся до письменників зі словами: «Пишіть такі твори, щоб рядки в них були гарячі, мов розпечене залізо, щоб слово ваше торкалось

найпотаємніших куточків юного серця, щоб яскраве світло образів, створених вами, освітлювало юну душу, висвічувало її, щоб маленька людина бачила саму себе, пізнавала сама себе» [5, с. 4].

Характерною особливістю всієї діяльності Василя Олександровича було бажання створити для учня своєрідний етико-емоційний настрій під час роботи з книгою. Беручи за основу специфіку літератури як мистецтва слова, звертаючись не лише до розуму, а й до почуттів учнів, В. Сухомлинський із загальноновизнаних прийомів вибирає ті, які пробуджують емоції, і сам створює оригінальну систему, що стимулює емоції школярів.

Емоційно-естетична підготовка учнів до читання дозволяла їм набути певного життєвого досвіду, необхідного для глибшого сприймання книги. В. Сухомлинський робив акцент саме на емоційній схильності учнів до сприймання твору, а не тільки на повідомленні їм певної суми знань або словникової роботи, як вимагала методика 50–60-х рр.

Особливої уваги педагог надавав читанню вголос як способу прищеплення учням любові до книги. Читання вголос допомагає учням осмислити твір, та, відповідно, й зацікавитися ним. Особливо важливим є читання вголос для дітей, у яких слабо розвинена техніка читання. Механічна праця, котру затрачають ці діти, щоб оволодіти розумінням прочитаного, вбиває в них радість відкриття. Читання вчителем художнього твору, на думку педагога, розвиває також творчі виконавські здібності школярів, спонукає їх читати виразно. Читання, вважав В. Сухомлинський, може зупинитися на найцікавішому епізоді: це спонукає дітей до подальшого самостійного читання.

Неабиякого значення надавав педагог повторному читанню однієї й тієї ж книги, тому, на його думку, «читання для кожної дитини – це не повторювальні вправи, а глибоко особисте переживання яскравих образів; кожна дитина вкладає в слово своє індивідуальне сприймання» [2, с. 201].

У методиці В. Сухомлинського застосовувалось і читання з продовженням. Упродовж декількох тижнів учителем разом з дітьми були прочитані «Пригоди Тома Соєра» М. Твена, «Біліє парус одинокий» В. Катаєва, «Малахітова шкатулка» П. Бажова тощо.

Чільне місце в практиці В. Сухомлинського посідала художня розповідь, що супроводжувалась переглядом і коментуванням ілюстрацій до книги. Причому така розповідь учителя повинна бути якнайбільше близькою до тексту.

Справжньою школою виховання почуттів В. Сухомлинський називав читання поезії вітчизняної та світової класики. Він пропонував читати дітям напам'ять вірші О. Пушкіна, М. Лермонтова, Т. Шевченка, Л. Українки, І. Франка, П. Тичини, М. Рильського, В. Сосюри та ін. «Поезія – це музика слова, музика серця. Треба донести до учнів емоціональну сторону слова, пробуджувати почуття – це одне з найголовніших завдань викладання літератури», – зауважував педагог [6, с. 9].

Вважаючи різноманітні види читання і розповіді досить ефективним засобом, що пробуджує інтерес до книги, В. Сухомлинський був переконаний, що можливості, які має той чи інший вид роботи, не реалізуються, якщо вчитель не буде враховувати конкретних педагогічних умов.

Великого значення В. Сухомлинський надавав колективним формам роботи з книгою. Аналіз цієї проблеми показав, що в Павлиській середній школі проводились позакласні бесіди і обговорення прочитаного, читацькі конференції, різноманітні літературні гуртки, свята виразного читання, театр казок, про які Василь Олександрович розповідає в книгах «Павлиська середня школа», «Серце віддаю дітям», «Народження громадянина».

Особливо згуртовували дітей, розвивали їхні творчі здібності різноманітні гуртки. За життя В. Сухомлинського у школі існувало близько сорока різноманітних гуртків. Серед них помітно виділявся літературний гурток, де діти займалися художньо-творчою діяльністю, збирали зразки фольклору рідного краю, випускали стінгазети. Старші класи проводили ювілейні вечори, інсценізували уривки з творів класиків світової літератури.

Педагог мріяв створити літературно-краєзнавчий гурток. Зараз такий гурток існує в Павлиській середній школі ім. В. О. Сухомлинського. Літературним краєзнавством займаються учні 5–11 класів. Вони збирають матеріали про письменників Кіровоградщини (В. Гончаренка, В. Панченка, В. Терена, І. Шевченка та ін.). За допомоги членів і керівника цього гуртка у школі створено кімнату-музей «Літературна Кіровоградщина». Учасники літературно-краєзнавчого гуртка пишуть вірші, випускають альманах «Наша творчість», пізнають радість перших творчих успіхів. Усі форми роботи, що використовувались у Павлиській середній школі були спрямовані на виховання особистості, облагородження її думок і почуттів.

Аналіз літератури з питань позакласного читання показав, що В. Сухомлинський по-новому розв'язував проблему керівництва позакласним читанням учнів. Він реалізував її повніше, ніж його сучасники. До цього він прилучив увесь педагогічний колектив, сім'ю, дитячі організації і

громадськість Павлиша. Педагог комплексно розв'язував проблему керівництва позакласним читанням школярів. Такий підхід пояснюється переконанням В. Сухомлинського, що вирішальним фактором формування читача є не лише уроки позакласного читання й уроки літератури, а те середовище, той мікроклімат, в яких живе учень. Це шкільна сфера, це сфера родини, це вулиця – і скрізь своя моральна, духовна позиція, орієнтація на високе або відсутність цієї духовності.

Отже, проблема позакласного читання поєднувалась у Павлиській школі з ретельно продуманими шляхами її розв'язання і конкретними завданнями кожному вчителеві.

Бібліотека школи підтримувала тісний зв'язок з учителями-предметниками, особливо з філологами. Бібліотекарі домагалися того, щоб жодна книга, що ввійшла до золотого фонду світової культури, не залишалась поза увагою учнів. «Через бібліотеку ми проводимо виховну роботу з тими учнями, яким в силу різних обставин сімейного життя, загрожує пустота духовного життя», – зауважував Василь Олександрович. Педагог вважав, що директор повинен бути настільки ерудованою і освіченою людиною, що, навіть не будучи літератором за фахом, він не повинен бути дилетантом у проблемах мистецтва і, передусім, літератури. «Для директора набагато важливіше, ніж для будь-якого вчителя, знати досягнення науки, літератури, мистецтва», – писав Василь Олександрович [4, с. 425]. У своїй діяльності В. Сухомлинський наполягав на тісному співробітництві директора і вчителя-словесника в організації позакласного читання, причому вчитель був не просто виконавець, а порадник і помічник директора. Таке співробітництво ніяк не означало, що в директора не було своїх обов'язків в організації позакласного читання. Директор слідкував за комплектуванням шкільної бібліотеки.

Найвищою інстанцією в керівництві позакласним читанням у Павлиській школі була педагогічна рада. На педраді затверджували списки книг, рекомендованих для читання різними спеціалістами, обговорювали якість книжного фонду бібліотеки, заслуховували звіти всіх учителів і бібліотекаря про рівень і характер читання учнів, визначали пропагандистів книги серед населення, складали план роботи з батьками, які з різних причин не контролюють самостійне читання своїх дітей. Словесник, серед членів учительського колективу, мав пріоритети, оскільки основна кількість книг, які рекомендувалися для прочитання, були художніми, а отже, думка словесника мала особливе значення при затвердженні списків книг, обговоренні книжних фондів і таке інше.

Великого значення надавав В. Сухомлинський роботі з батьками. Він розумів, що батьки значною мірою забезпечують моральний клімат розвитку дитини. Тому в Павлиській школі існував батьківський університет, який теж координував роботу з книгою. Проблема організації позакласного читання школярів, на думку В. Сухомлинського, вимагає визначення певних засад: насамперед, увесь учительський колектив і, можливо, батьки повинні ясно усвідомити, яку роль відіграє книга в житті дітей, навіщо потрібне читання і що воно дає; по-друге, весь шкільний колектив, батьки і громадськість повинні брати участь у залученні дитини до книги.

Вся робота в Павлиській школі, зокрема й із позакласного читання, була підпорядкована основній меті – виховувати Людину, формувати її духовність і забезпечити високу морально-естетичну позицію. У цій школі словесники почували себе впевнено, тому що перед ними не ставилась вимога – керувати, направляти, визначати і контролювати читання учнів. Це завдання було спільним для всіх учителів. Разом з тим словесник у школі В. Сухомлинського був відповідальною особою за роботу з книгою, він був радником і помічником класних керівників, бібліотекаря, директора, батьків. Такий підхід до керівництва читанням учнів відрізнявся новизною не лише у свій час, а й сьогодні є швидше винятком, ніж правилом у роботі шкіл.

Отже, аналізуючи форми роботи В. Сухомлинського з книгою, варто виділити ті, які, на думку педагога, є найефективнішими: а) рекламування списків книг для читання; б) виставки книг; в) створення Кімнати думки та Кімнати українського слова; г) читацькі конференції; г) літературні гуртки; д) конкурси виразного читання; е) диспути; є) театр казок; ж) свята книги та рідного слова.

Послугуючись такими формами роботи з позакласного читання, Василь Олександрович виділяв найраціональніші прийоми: а) читання вголос; б) повторне читання; в) читання з продовженням; г) художня розповідь; г) коментування ілюстрацій до художніх творів; д) виразне читання поезії.

Методика Василя Олександровича дасть можливість сучасним учителям-словесникам виховувати особистість і колектив в цілому засобами літератури, керуючись загальнопедагогічними завданнями, що ставляться перед школою. Уміле керівництво позакласним читанням у системі впливу на школяра поряд з соціальним оточенням, інформаційним простором спрямовує і стимулює самостійне читання учнів. На наш погляд, подальшого дослідження потребує проблема виокремлення методів роботи з позакласного читання у спадщині В. Сухомлинського.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сухомлинский В. А. Век математики или век Человека? / В. А. Сухомлинский // Воспитание школьников. – 1967. – № 1. – С. 40–43.
2. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 3. – С. 7–279.
3. Сухомлинський В. О. Народний учитель / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 5. – С. 239–255.
4. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором // Вибрані твори в п'яти томах / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 4. – С. 393–626.
5. Промова на республіканській нараді з питань дитячої літератури 24 квітня 1969 р. // ЦДАВОВУ. – Ф. 5097. – Спр. 865. – 7 арк.
6. Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 4. – С. 7–390.